

ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

Стаття розглядає проблему формування індивідуального стилю професійної діяльності за умови оновлення змісту навчальної інформації знаннями основ стильової поведінки вчителя; стимулювання майбутніх учителів-словесників до досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності, вияву власного творчого потенціалу, створення оптимальної системи особистісних дій.

This article observes a problem of formation an individual style of professional activity by means of the knowledge about teacher's style, success in profession, creative potencial.

Завданням сучасної системи вищої педагогічної освіти має бути різнобічний розвиток студента як особистості та професіонала, що виявляється через індивідуальний стиль його професійної діяльності як майбутнього вчителя-словесника.

За визначенням В.С. Мерліна, „індивідуальний стиль діяльності можна розглядати як результат реалізації вроджених якостей нервової системи і особливостей організму людини до умов діяльності, що виконується. Ця реалізація має забезпечити досягнення найкращих результатів у діяльності з найменшими витратами [2].

Завдяки засвоєнню індивідуального стилю підвищується ефективність діяльності, підсилюється позитивна мотивація, змінюється особистісний статус. Індивідуальний стиль діяльності обирається тому, що приносить комфортність, позитивну емоційну насиченість та задоволеність від предметно-практичної діяльності. Зазначені чинники говорять про *актуальність* обраної проблеми.

Для формування індивідуального стилю професійної діяльності (ІСПД) майбутніх учителів-словесників необхідні відповідні педагогічні умови: оновлення змісту навчальної інформації знаннями основ стильової поведінки вчителя; стимулювання майбутніх учителів-словесників до досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності; залучення майбутніх учителів-словесників до вияву власного творчого потенціалу з метою створення оптимальної системи особистісних дій; забезпечення майбутніх учителів-словесників системою варіативних креативних завдань у процесі педагогічної практики. *Мета* статті – дослідити реалізацію зазначених педагогічних умов при формуванні індивідуального стилю професійної діяльності і майбутніх учителів-словесників.

Врахування особливостей і тенденцій розвитку вищої школи в суспільстві перехідного періоду призводить до розуміння того, що необхідно забезпечити відповідну професійну підготовку майбутніх педагогічних кадрів. У зв'язку з цією закономірністю в рамках підготовки майбутніх учителів-словесників до формування ІСПД першою педагогічною умовою означеного процесу є оновлення навчальної інформації знаннями основ стильової поведінки вчителя. Ознайомлення студентів із засадами іміджології сучасного вчителя, з особливостями стилів професійної педагогічної діяльності та з механізмами становлення особистісної системи дій сприятиме підвищенню їхньої мотиваційної спрямованості, розвитку творчої індивідуальності, результативності педагогічної взаємодії, збалансуванню їхніх індивідуально-психологічних якостей із зовнішніми умовами педагогічної сфери.

Зміст корелюється навчальними програмами, планами, підручниками та навчальними посібниками. Важливу роль відіграє у цьому процесі спецкурс “Основи стильової поведінки сучасного вчителя”. Запропонований спецкурс допоміг студентам

розвинути особистісні, комунікативні, експресивні та інші педагогічні здібності, які дають основу індивідуального стилю професійної діяльності. Спецкурс складається з трьох модулів:

1) “Іміджіологія сучасного вчителя”; 2) “Стильова характеристика професійної діяльності вчителя”; 3) “Індивідуальні стратегії та стилі професійної діяльності”.

Основним завданням курсу є доробок практичних завдань, спрямованих на розвиток перцептивних, комунікативних, творчих вмінь та навичок студентів, що сприятимуть ефективній педагогічній взаємодії в освітніх закладах. Він спрямований на аналіз особистісних якостей майбутнього вчителя, на оволодіння ним педагогічною майстерністю, яка є, як і індивідуальний стиль діяльності, результатом самореалізації своїх здібностей. Шлях до оволодіння педагогічною професією пролягає через вияв індивідуальності вчителя у професійній діяльності. У даному випадку студенти зорієнтовані не лише на стиль роботи майбутньої професії, а й на індивідуальний стиль навчання, що відповідає особистісному мисленню, власній інтелектуальній діяльності. Це означає, що у становленні індивідуального стилю мислення, мовлення, поведінки, навчання протягом вузівської підготовки автоматично закладається фундамент майбутнього стилю індивідуальної професійної діяльності.

Разом з цим, необхідно зазначити, що розроблений спецкурс “Основи стильової поведінки сучасного вчителя” не вирішує повною мірою проблему оновлення навчальної інформації у системі ВНЗ. Це лише спроба в експериментальних умовах надати майбутнім учителям-словесникам можливість пізнати власну індивідуальність, розвинути творчий потенціал, виробити власну систему способів і прийомів діяльності та обрати свій шлях професійного становлення.

Друга умова формування ІСПД передбачає стимулювання майбутніх учителів до досягнення успіху і цілеспрямовує студентів на професійний поступ, на створення професійного іміджу, на вибудову педагогічної кар'єри.

Професійний імідж вчителя завжди співвідноситься з його стильовою поведінкою.

Третя умова ефективного формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів-словесників передбачає їх залучення до прояву власного творчого потенціалу. В педагогічній творчості завжди виявляється взаємодія сторін, передбачених нормами професійної діяльності. Своєрідна взаємодія сформованих прийомів, навичок діяльності та структури педагогічного процесу, що розвивається, з постійно змінними педагогічними ситуаціями, створює професійну специфіку педагогічної творчості.

Пізнання студентами власної індивідуальності в її професійній проекції дозволяє розв'язати низку важливих проблем: осмислення недоліків і розробка компенсаторних прийомів; виявлення індивідуальних переваг і відпрацювання власного стилю діяльності; складання і реалізація програми професійного розвитку й саморозвитку; підвищення індивідуальної стійкості до негативізмів у професійній діяльності.

Процес виявлення майбутніми вчителями-словесниками власного творчого потенціалу для створення оптимальної системи особистісних дій є результатом їхньої творчої активності, що проявляється у доцільності використання методів та засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання та виховання. Доцільність вибору цих засобів визначається двома змінними. Перша – це система професійних знань і вмінь, що сприяє забезпеченню розвитку особистості учня, друга – охоплює індивідуальні особливості вчителя: його спрямованість, досвід, здібності та психофізіологічні дані. Виявлення творчого потенціалу – адекватний, максимально повний прояв майбутнім учителем своєї індивідуальності, його творча самореалізація у професійній діяльності, що забезпечує високий кінцевий результат в аспекті створення аналогічних умов для розвитку особистості учнів, їхньої самореалізації у навчальній діяльності.

Для цього необхідні варіативні, креативні та практичні завдання у процесі педагогічної практики. Система креативних завдань включає наступні види: алгоритмічні,

ігрові, варіативні, ділові, комунікативні, творчі тощо. На підставі постійних спостережень за поведінковою стратегією студентів при розв'язанні ними креативних завдань можна простежити динаміку змін їхньої тактики діяльності, рівень вияву педагогічних здібностей, що підвищуватиме рівень формування індивідуального стилю професійної діяльності вчителя-словесника.

Разом з тим, залишається відкритим питання, що домінує в стилі діяльності вчителя: його індивідуальні та особистісні характеристики педагогічної праці. Очевидно, що індивідуальність здатна “прорости” в стандартній діяльності, а якщо вона повністю їй підпорядковується, то буде лише виконавцем професійних обов'язків, а не творчою натурою, здатною залишатися неповторною з оптимальною організацією можливостей своїх учнів на педагогічну взаємодію. Ковалів Ж.В. виокремлює наступні індивідуальні стильові типи педагогічної діяльності (ІСПД): **1) стихійно-адаптивний ІСПД; 2) імітаційно-рольовий ІСПД; 3) ситуативно-модифікаційний; 4) системно-моделюючий; 5) інноваційно-пізнавальний; 6) індивідуально-творчий ІСПД.**

На основі отриманих результатів вивчення індивідуального стилю професійної діяльності сучасних учителів-словесників, їхніх уявлень стосовно його сутності, індивідуально-психологічних характеристик студентської педпрактики було вивчено рівень сформованості трьох компонентів ІСПД (мотиваційний, комунікативний та творчий) у студентів інституту іноземної філології експериментальних груп, до яких увійшли студенти IV курсу, які вже частково працювали з дітьми і які будуть проходити залікову педагогічну практику, де їм створені відповідні можливості для вияву власної індивідуальності та усвідомлення недоліків своїх дій.

У даному випадку було використано низку тестів, за допомогою яких намагалися дослідити індивідуальні здібності студентів до становлення власної системи дій. Ми застосовували методики Є.О. Клімова, У. Томаса, В.Ф. Ряховського, Б. Басса, Форверга та інших авторів.

Дослідження рівня сформованості мотиваційного компонента відбувалося за ціннісно-орієнтованим критерієм та його показниками: професійна позиція, мотиваційна спрямованість та самопізнання. Так, професійна позиція студентів визначалася за допомогою диференційно-діагностичного опитувальника С.О.Клімова та тесту на схильність до педагогічної професії.

Мотиваційна спрямованість студентів експериментальних груп досліджувалася за методиками Б. Басса та К. Замфіра в модифікації А. Реана. Означена методика дозволяла виявити наступні види спрямованості:

1. Спрямованість на себе 2. Спрямованість на спілкування 3. Спрямованість на зацікавленість у вирішенні ділових проблем.

Отримані результати показують, що більшість студентів спрямовані на себе (71%), 11% – на спілкування і решта (18%) – на справу. Це говорить про те, що для студентів не має значення діяльність сама по собі. Вони прагнуть задовольнити власні потреби.

Водночас, вміння пізнавати свою індивідуальність, виявляти її можливості та розуміти і компенсувати недоліки є важливою здібністю майбутніх учителів-словесників для створення психологічно комфортного стилю діяльності. Свого часу психолог К. Роджерс розробив гіпотезу самоствердження, як процес зняття індивідом з самого себе маски. Зняття маски і є сутність індивіда, який вияляє незнайомі до цього аспекти свого “Я” – те, що слугує духовною основою становлення особистості вчителя. Чим значніші в цьому успіхи, тим вищим стає індекс власної самоповаги, що є загальною самооцінкою особистості. За формулою – самопізнання = успіх / домагання.

Покращити самооцінку можливо або максимізуючи успіх, або мінімізуючи невдачі. Розбіжності ж між домаганнями та реальною поведінкою спричиняють спотворення самооцінки і як наслідок – неадекватну емоційно-почуттєву поведінку.

Рівень сформованості комунікативного компонента індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів-словесників визначається за комунікативно-

орієнтованим критерієм та його показниками: комунікабельністю, контактністю та емоційно-почуттєвою культурою. Необхідно зазначити, що майбутні вчителі-словесники повинні досконало володіти мовленнєвим апаратом і мати свій стиль спілкування. Для цього повинні розвиватись такі здібності, що забезпечать встановлення контакту з аудиторією: вміння вступати в контакт, керувати ініціативою контакту, використовувати комплекс засобів організації контакту на всіх його етапах; вміння швидко орієнтуватися в конкретній ситуації; урізноманітнювати стратегії впливу на особистість і співбесідника; відчувати потреби співбесідника; слухати та розуміти партнера; контролювати власні емоції почуття, настрої; логічно й доречно формулювати свої висловлювання; враховувати інтереси та бажання співбесідника.

Вміння людини вступати в контакт безпосередньо залежать від її комунікабельності, готовності сприймати людину як найвищу цінність. У зв'язку з цим, вивчаючи комунікабельність, варто звернутися до тестів В.Ф. Ряховського, В.А. Кан-Калика і Н.Д. Нікандрова, Форверга. Це дозволить визначити рівень комунікабельності студентів експериментальних груп, їхню впевненість у нових, ще незнайомих ситуаціях, у спілкуванні з новими людьми. Тестування показали, що такими вміннями на високому рівні володіють лише 6% студентів, на достатньому рівні – 22% і низькому – 72%.

Тест Форверга дозволив оцінити достатність тих якостей студентів, які вони повинні виявляти у взаєминах з людьми. Більшості студентів (63%) властива конкретність, відсутність загальних фраз, спрямованість набутого досвіду і моральної поведінки. 32% – мають розвинену емпатію, що дозволяє їм відчувати себе “в шкірі іншого”. 5% – продемонстрували ініціативність, безпосередність, відвертість та щирість у стосунках з іншими.

Методика, спрямована на вивчення здібностей до самоуправління у спілкуванні дозволила виявити також мобільність майбутніх вчителів у спілкуванні, їх властивості доцільно, за власною ініціативою, змінювати вже усталені форми спілкування. Результати тестів показали, що лише 8% студентів мають стабільну модель спілкування. Такі студенти почувають себе комфортно не лише в тих ситуаціях, коли вони впевнені в діях і вчинках партнерів. Вони залишаються “собою” навіть в тих випадках, коли їх звичний стиль спілкування може бути недоречним. У 23% студентів була виявлена потреба бути самими собою, вони будують свою поведінку залежно від ситуації, виявляють спрямованість на партнера, схильність до взаємодії з ним. У 15% студентів виявлена мобільність у спілкуванні, вміння адаптуватися до поведінки партнера, готовність до діалогу. Однак вони свідомо чи несвідомо намагаються, спілкуючись із партнерами, маніпулювати ними. І решта студентів (54%) намагаються підлаштуватися під співбесідника, але в більшості випадків їм це не вдається.

Визначити розвиток емоційно-почуттєвої сфери майбутніх учителів-словесників допомогла методика, запропонована В.І. Додоновим. Її суть полягає в ранжируванні емоційних переваг, тобто ставлення до інших набуває чисельне окреслення. У більшості студентів (61%) настрої змінюється залежно від ситуації, що значно впливає на продуктивність педагогічної взаємодії. Це люди настрою, тому навколишні завжди бояться “потрапити їм під руку”. 27% студентів характеризуються толерантністю у відношенні до навколишніх. Вони намагаються приховати негативний настрої та діяти згідно поставленої мети. Але це не завжди їм вдається. 12% – заявили, що завжди контролюють свої емоції та забезпечують теплу взаємодію з навколишніми.

Рівень сформованого творчого компонента ІСПД майбутніх учителів-словесників було оцінено за інноваційно-орієнтованим критерієм та його показниками: новаторство, творчий потенціал та педагогічна інтуїція.

Дослідження вияву цього компонента у студентів почалося з визначення рівня розвитку їх педагогічної інтуїції, бо саме вона є основним стрижнем творчої діяльності, що зумовила розвиток вміння моделювати та прогнозувати педагогічну ситуацію і свою діяльність стосовно неї.

Вивченню педагогічної інтуїції допомогли методика Р.С. Нємова та метод спостереження за процесом проведення навчальних занять.

Студентам необхідно було проаналізувати педагогічну ситуацію, розібратися в істинних причинах її виникнення та визначити алгоритм своїх дій, спрямованих на її вирішення. Високий рівень володіння педагогічною інтуїцією не спостерігався, достатній рівень був виявлений у 6% студентів, середній рівень – у 11% і низький – у 83%.

Далі досліджувався рівень розвитку творчого потенціалу у студентів експериментальної групи. Тут використовувався тест „Який Ваш творчий потенціал”, рекомендований для лабораторно-практичних занять автором підручника “Педагогічна майстерність” І.А. Зязюном. У результаті були отримані такі дані: 67% студентів володіють нормальним творчим потенціалом. 21% студентів мають значний творчий потенціал, який надає їм великий вибір творчих можливостей, тому їм доступні різноманітні форми творчості; 12% студентів мають незначний потенціал. Новаторство є якістю, яку вчителі повинні виявляти в організації навчального процесу. Саме їх здатність або нездатність до інноваційної діяльності є важливим критерієм педагогічної творчості.

З метою перевірки наявності у студентів педагогічних ідей, що виходять за межі існуючих нормативів і сприяють створенню нових педагогічних систем і технологій, було використано метод ділової гри. Аналіз використання ділової гри доказав, що більшість студентів (71%) не достатньо реалізують свої задуми і цілком покладаються на ініціативу інших. 23% – характеризуються організаторськими здібностями, активно беруться за нову справу, але невпевнено висловлюють свої думки і бояться їх застосовувати; 6% студентів демонструють ініціативність, новаторство, творчу активність, але вимагають стороннього контролю власних дій.

Реалізуючі третю умову, що передбачала залучення майбутніх учителів-словесників до вияву творчого потенціалу, ми намагалися підтримувати інтелект студентів у стані постійної інтуїтивної напруженості, для чого в методику отримання нової інформації вводили додаткові дії прогнозування результатів та формулювання гіпотез. Студентам пропонувалося виконати завдання, побудовані на “мозковому штурмі”, ділових іграх та вирішенні проблемних ситуацій. Виконуючи варіативно-креативні завдання упродовж педагогічної практики, майбутні учителі-словесники мали змогу долати конформність мислення, в оптимальній формі єднати індивідуальні здібності в педагогічній діяльності, активізувати творчу діяльність, спрямовану на уникнення загальноновизначених шаблонів, стандартів педагогічної праці. Тому впровадження означених завдань у педпрактику майбутніх учителів-словесників виступало умовою ефективного формування їхнього індивідуального стилю професійної діяльності у ВНЗ.

З метою систематизації результатів формуючого експерименту упродовж педагогічної практики майбутніх учителів-словесників було використано такі методи роботи, як спостереження, проведення бесід, використання експертної оцінки та самооцінки тощо. Це дозволило простежити особливості становлення індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів іноземних мов в практичній діяльності з позицій самих студентів, експериментатора й навколишніх спостерігачів (керівник педпрактики, викладачі навчальних предметів).

Системний теоретичний аналіз особливостей індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів-словесників дозволив охарактеризувати рівні вияву досліджуваного професійно-особистісного утворення: низький; середній; достатній; високий.

Достатнього рівня досягла більшість студентів, що є значним прогресом, зважаючи на те, що до експерименту не спостерігався високий та достатній рівень сформованості індивідуального стилю професійної діяльності.

Покращилися також показники середнього рівня сформованості досліджуваного професійно-особистісного утворення і значно зменшилися, у порівнянні з попередніми даними, показники низького рівня.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Маркова А.К., Никонова А.Я. Индивидуальный стиль деятельности учителя // Вопросы психологии. – 1987. – №5. – С.40–48.
2. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. – М., 1986. – 256 с.
3. Мильто Л.А. Формирование творческой индивидуальности будущего учителя в процессе профессионально-педагогической подготовки: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 2001. – 260с.
4. Слостенин В.А. Формирование личности учителя в процессе его профессиональной подготовки. – М.: Просвещение, 1976.